

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Itkonen, Hannu; Nevala, Hannu; Giulianotti, Richard

Title: Paikallisilta kentiltä kansainvälisille viheriöille : suomalaisten naisjalkapalloilijoiden liikkuvuus

Year: 2014

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat & Suomen urheiluhistoriallinen seura, 2014

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Itkonen, H., Nevala, H., & Giulianotti, R. (2014). Paikallisilta kentiltä kansainvälisille viheriöille : suomalaisten naisjalkapalloilijoiden liikkuvuus. In H. Roiko-Jokela, & E. Sironen (Eds.), *Urheilu ja sota* (pp. 155-174). Suomen urheiluhistoriallinen seura. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja, 2013-2014. <https://www.suhs.fi/wp-content/uploads/2017/01/Itkonen-Hannu-Nevala-Arto-Giulianotti-Richard-Paikallisilta-kentilt%C3%A4-kansainv%C3%A4lisille-viheri%C3%B6ille-SUHS-vsk-2013-2014.pdf>

Hannu Itkonen, Arto Nevala & Richard Giulianotti

Paikallisilta kentiltä kansainvälisille viheriöille Suomalaisten naisjalkapalloilijoiden liikkuvuus (ref.)

Liikunnan historia- ja yhteiskuntatutkimuksessa on entistä enemmän määrin nostettu esiin kansainvälisyyden muuttuminen globalisoitumiseksi – aivan kuten yhteiskuntaan kohdistuvassa tutkimuksessa ylisummaan. Useissa esityksissä globalisaation muotoja ja sisältöjä ei ole kuitenkaan määritelty kovin tarkasti. Niinpä globalisaation katsotaan sisältävän monenmoisia kansainvälistymiseen liittyviä ilmiöitä. Pinnallinen tarkastelu onkin johtanut yksiuotteisiin ja osin epähistoriallisiin tulkintoihin.

Yksinkertaistavia globalisaatiotulkintoja on kritisoitu kahdesta suunnasta. Saksalainen sosiologi Ulrich Beck on teoksessaan ”Was ist globalisierung” nostanut esiin globalisaatiotulkintojen yksiuotteisuuden. Beck’in mukaan globalisaatio on nähty liiaksi yksisuuntaisen lineaariseksi sosiaalisten elämänalueiden kansainvälistymiseksi.¹ Ruotsalaislähtöinen Göran Therborn on puolestaan kritisoinut globalisaatiotulkintoja niiden epähistoriallisuudesta. Therborn on tähdentänyt, että globaalit proses-

sit maailmanhistoriassa ovat huomattavasti esitettyä pitkäkestoisempia ja moniulotteisempia talouden, politiikan ja kulttuurin yhteen kietoutumisen tuotoksia ja verkostoja.² Globalisaatiota voi tästä näkökulmasta pitää Ferdinand Braudelin klassisen jaotuksen mukaan joko pitkän keston rakenteellisena ilmiönä tai vähintään keskipitkää konjunktuurista aikaa edustavana yhteiskunnallisena prosessina.³

Jalkapalloilu maailman suosituimpana ja kaikille mantereille levinneenä urheilulajina on herättänyt tutkijoiden mielenkiinnon myös globalisoitumisen näkökulmasta. Jalkapallon globalisaatiosta on kirjoitettu jo runsaasti etenkin yleisen tason prosesseja kuvaten.⁴ Tässä artikkelissa liikumme kahdella tavoin marginaalisella alueella, sillä kiinnostuksemme kohdistuu ensinnäkin koko kansainvälistä jalkapallo-organisaatiota ajatellen perifeeriseen suomalaiseen jalkapalloiluun.⁵ Toiseksi tarkastelumme polttopisteessä on naisten jalkapalloilu, joka on suosion noususta huolimatta edelleen marginaalisessa asemassa suhteessa miesten lajikulttuuriin.⁶

Tutkimuksemme yleistavoitteena on syventää ymmärrystä globalisoituvan urheilukulttuurin kansalliset rajat ylittävästä luonteesta sekä tuottaa uutta tietoa naispelaajien liikkuvuudesta. Huomion kohdistaminen naisjalkapalloilijoihin on perusteltua erityisesti, koska heidän liikkuvuudestaan on huomattavasti vähemmän tutkimustietoa kuin vastaavasta ilmiöstä miespuolisten pelaajien osalta.⁷ Artikkelissamme haemme vastauksia seuraaviin kysymyksiin: 1) Millaista pelaajaliikkuvuutta suomalaisessa naisjalkapalloilussa on esiintynyt? 2) Miten liikkuvuus on muuttunut 1970-luvun alusta 2000-luvulle? Artikkelimme keskiössä on siis kansainvälisyydestä globalisaatioksi muuttuneen kuvatus ilmiön tarkastelu naisjalkapalloilijoiden liikkuvuuden näkökulmasta. Rajaamme tarkastelustamme ulkopuolelle pelaajien siirtymisen ulkomailta Suomeen, vaikka se esimerkiksi 2000-luvun osalta on mielenkiintoinen ilmiö. Tässä yhteydessä tarkastelemme ainoastaan naisten A-maajoukkueessa esiintyneitä pelaajia. Rajausta perustelemme sillä, että maajoukkue-edustajista on käytettävissä kattavaa ja vertailukelpoista aineistoa. Lisäksi pelaajien liikkuvuus ja siirtyminen maan rajojen ulkopuolelle on aluksi huippupelaajia koskeva ilmiö.

Tutkimusaineistomme olemme keränneet osin Yrjö Lautelan ja Göran Wallenin toimittamasta suomalaisen jalkapallon 100-vuotisjuhlakirjasta ”Rakas jalkapallo”. Siitä löytyvät naisten A-maaoitteluja koskevat

tiedot vuoteen 2006 asti. Lisäksi aineistoa on kerätty eri internet-sivustoilta, esimerkiksi kansainväliseltä naisjalkapalloilun sivustolta (<http://www.dlc.fi/~esimonen/ladies/>) ja Suomen Palloliiton sivuilta (www.palloliitto.fi). Tutkimuksemme aikarajaus perustuu yhtäältä suomalaisen naisjalkapalloilun kansainvälisten kontaktien alkamiseen; ensimmäinen naisten A-maaottelu pelattiin 1973. Toisaalta rajaus perustuu vertailukelpoisen aineiston saatavuuteen. Edellä mainitusta ensimmäisestä maaottelusta kesäkuun 2006 loppuun ulottuvana kautena käytettävissä on kattava ja sisäisesti vertailukelpoinen aineisto.

Artikkelimme etenee seuraavasti. Aluksi tarkastelemme kansainvälistymistä ja globalisoitumista urheilun ja sukupuolen näkökulmasta. Sen jälkeen valaisemme yleisellä tasolla naisjalkapalloilun kehityslinjoja sekä niihin kohdistunutta kansainvälistä ja kotimaista tutkimusta. Sitten tarkastelemme suomalaisten A-maajoukkueessa pelanneiden naisjalkapalloilijoiden liikkuvuutta analysoimalla heidän edustamiaan seuroja. Lopuksi tulkitsemme tuloksiamme, liitämme ne yleisempiin muutostiloihin ja pohdimme mahdollisten jatkotutkimusten suuntia.

Globalisaatio, sukupuoli, urheilu

Globalisaation, urheilun ja sukupuolen käsitteet ovat löytäneet toisensa myös historian ja sosiologian tutkimuskeskusteluissa. Globalisaatio voidaan määritellä Roland Robertsonin näkemyksiin tukeutuen käsitteeksi, joka viittaa sekä maapallon ”kutistumiseen” että kasvaneeseen tietoisuuteen maapallosta kokonaisuutena. Näin ollen globalisaatio on synnyttänyt lisääntyneen määrän ylikansallisia kytkentöjä – kuten muuttoliikettä ja tiedonvälistystä – ja laajemman tietoisuuden maapallon tapahtumista.⁸

Globalisaatio on pitkäkestoinen historiallinen prosessi, jonka juuret ulottuvat aina 1500-luvulle saakka. Globalisaatio on myös moniaineksinen prosessi sisältäen omat taloudelliset, sosiaaliset, poliittiset ja kulttuuriset ulottuvuutensa. Globalisaatiotarkasteluihin on liitetty entistä useammin myös glocalisaation käsite, jolloin lokaali ja globaali näyttävät vuorovaikutuksena sekä tietynlaisena riippuvuussuhteena.⁹ Myös urheilussa glocalisaation myötä kansainväliset vaikutteet sulautuvat paikallisiin ja kansallisiin puitteisiin, tarpeisiin ja arvoihin.

Globaalissa kontekstissa naisten osallistuminen urheiluun on toteutunut huomattavalta osin juuri glocalisaation kaltaisena prosessina, jolloin siihen ovat sisältyneet omat sosiaaliset ja kulttuuriset variaatiot. Toisaalta voimme liittää naisten jalkapalloiluun laajenemisen osaksi yleisempää tasa-arvokamppailua, joka sisältää omat voimaantumisen ja emansipaation tavoitteensa.¹⁰

Modernin urheilun nousu ja kansainvälinen leviäminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa oli vahvasti miehinen prosessi. Esimerkiksi Englannissa 1890-luvulla naisjalkapalloilun ensipotkuihin ei suhtauduttu pelkästään kielteisesti, vaan pelaaminen suorastaan estettiin.¹¹ Jalkapallon ja muiden urheilujen keskeinen sosiaalinen tehtävä olikin erityisesti Euroopassa ja Amerikassa sekä Australiassa ja Britannian siirtomaissa tuottaa ja vahvistaa maskuliinista identiteettiä.¹²

Naisten urheilua toimeenpantiin ja kehitettiin korostuneesti kansallisissa puitteissa ja pirstaleisin käytännöin. Tällöin organisatoriset ja myös ideologiset kytkennät muodostuivat miesten käytäntöjä ohuemmiksi. Etenkin pohjoiseurooppalaisissa yhteiskunnissa keski- ja yläluokkaisilla naisilla oli mahdollisuuksia koulutukseen jo 1900-luvun alkuvuosista lähtien. Urheiluseurojen sijasta juuri oppilaitokset olivat avainasemassa naisten fyysisen aktiivisuuden lisäämisessä. Sukupuolitettu naisten fyysinen kasvatus linkitettiin laajempaan ruumiinkulttuuriin. Näin tapahtui esimerkiksi Skandinavian ja Keski-Euroopan voimisteluliikkeissä. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä naisten urheilu nähtiin terveyden tuottajaksi ja fyysisesti vahvojen äitien kasvattajaksi.¹³

Ripein kehitys naisten urheilussa toteutui Pohjois-Euroopan maissa 1960-luvulta lähtien. Tuolloin myös kuntoliikunnan organisoinnista tuli keskeinen osa-alue. Vuosisadan edetessä naiset valtasivat alaa lisääntyvässä määrin eri urheilulajeissa. Euroopassa naisten laajamittaisempi ja organisoidumpi jalkapallon pelaaminen käynnistyi useissa maissa 1970-luvun alussa. Näin tapahtui myös Suomessa, kun sarjatoiminta käynnistyi 1971¹⁴. Naisten tuleminen viheriölle johti konflikteihin, kun miesten täydellistä lajihegemoniaa ryhdyttiin kyseenalaistamaan.¹⁵ Myös Pohjois-Amerikassa nuorten naisten osallistuminen jalkapalloiluun haastoi traditionaalisen miesvaltaisen urheilukulttuurin.

Joissain arvioissa länsimaissa käynnistynyt naisjalkapalloilun nousu on liitetty 1960- ja 1970-luvuilla toteutuneeseen niin kutsuttuun feminismiin toiseen aaltoon, jossa naiset valtasivat alaa yleisemmin miehis-

hegemonian alueilta¹⁶. Itäisessä Euroopassakin valtiovalta koki naisurheilun tärkeäksi ja menestystä vauhditettiin jopa systemaattisella dopingin hyödyntämisellä. Sosialistisissa maissa keskitetyn urheilupolitiikan nimissä ja menestyksen toivossa tehtiin kuitenkin lajivalintoja. Niinpä esimerkiksi Neuvostoliitossa naisjalkapalloilu ei lukeutunut tärkeiden ja panostusta saaneiden lajien joukkoon. Jalkapalloilua pidettiin esimerkiksi joissain lääkäriarvioissa jopa naisille vaarallisena lajina.

Yleisesti tarkastellen naisten asema on kohentunut selkeästi kansainvälisessä urheilussa ja esimerkiksi olympia-areenalla. Kun Pariisin olympialaisissa (1924) naisten osuus osallistujista oli ainoastaan kaksi prosenttia, Los Angelesin kisoissa (1984) naisia oli kilpailijoista 23 prosenttia. Lontoon vuoden 2012 kisoissa naisia oli mukana jo 44 prosenttia osanottajista. Sukupuolten tasa-arvo onkin lisääntynyt monissa kansainvälisissä urheilulajeissa. Tällainen on muun muassa tennis, jonka tärkeimmissä turnauksissa maksettavat palkkiot ovat molempien sukupuolten osalta samansuuruiset. Silti kokonaisuutena naisten asema urheilussa on miehiä heikompi. Etenkin urheilupoliittisessa päätöksenteossa ja urheilutoimituksissa naiset ovat aliedustettuina. Myös naisten poikkeavat yhteiskunnalliset ja kulttuuriset asemat eri maissa vaikuttavat siihen, millainen sija naisilla on osana kansallisia urheilukulttuureita. Isossa kuvassa aseman kohentaminen urheilussa liittyy yleisempään tasa-arvokamppailuun ja globaaliin tasa-arvotietoisuuden synnyttämiseen, joka kuitenkin eri maissa realisoituu erilaisessa yhteiskunnallis-kulttuurisessa ympäristössä eri tavoin.

Naisten aseman muuttuminen urheilun kentällä on vaikuttanut myös tutkimuksen suuntautumiseen. Liikuntatutkimuksessa on edelleen tärkeää ja ajankohtaista selvittää, miten naiset osallistuvat kansallisesti ja alueellisesti urheiluun sekä kuinka heidän urheilullinen identiteettinsä muotoutuu. Tällöin joudutaan tutkailemaan naisurheilun globaaleja kysymyksiä ja niiden yhteyttä kansalliseen ja paikalliseen toimintaan. Esimerkkeinä tämäntyyppisestä voi olla vaikka Pohjois-Amerikan nuorten naisten kasvanut jalkapalloinnostus. Samantyyppisiä ilmiöitä ovat myös Itä-Aasian naisten innostus voimisteluun, Latinalaisen Amerikan naisten kiinnostuksesta jalka- ja lentopalloon sekä Pohjoismaiden naisten talviurheiluharrastus. On siis tärkeää tutkia, mitkä kaikki tekijät ovat vaikuttaneet naisten urheilusuuntautumiseen eri puolilla maapalloa sekä, millaisiin verkostoihin kansalliset naisten urheilukulttuurit ovat kiinnittyneet.

Kansainvälistyvää naisjalkapalloa – lisää tutkimusta

Naisurheilun tutkimus oli pitkään marginaalisessa asemassa naistutkimuksenkin piirissä. Urheilu jäi muun muassa naisten työelämän, perheinstituution sekä laajemman hyvinvointivaltiotutkimuksen varjoon.¹⁷ Laaja-alaisemmin naisurheilua ryhdyttiin tutkimaan 1970-luvulla Pohjois-Amerikassa, josta tutkimus levisi myös Eurooppaan. Suomessa naisurheilun historiallista ja sosiologista tutkimusta viriteltiin erityisesti 1980-luvun vuosina.¹⁸

Nykyään naisurheilun tutkimus on jo vakiintunutta. Urheiluhistorian ja liikuntasosiologian artikkelikokoelmiin naisurheilu on rantautunut pysyvästi.¹⁹ Myös kansainvälisissä tiedekongresseissa voi kuulla lukuisan määrän naisurheilua käsitteviä esitelmiä.²⁰ Naisjalkapalloilun muuttuminen kansainväliseksi ja laajasti seuratuksi huippu-urheiluksi on herättänyt myös tutkijoiden kiinnostuksen. Ruotsissa naisjalkapalloilun varhaisvaiheisiin on paneutunut Torbjörn Andersson, joka on osoittanut lajin levinneen jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen kaikkiin yhteiskuntaluokkiin²¹. Jonny Hjelm on puolestaan tutkinut ruotsalaisen naisjalkapalloilun muutoksia 1960-luvun puolivälistä vuoteen 1980 saakka²². J.A. Mangan ja Fan Hong ovat toimittaneet artikkelikokoelman, jossa esitellään eri maiden naisjalkapalloilun muutosvaiheita²³. Vuonna 2003 ilmestyneen artikkelikokoelman jälkeen on julkaistu useita eri maiden naisjalkapalloa koskevia kirjoja ja artikkeleita.²⁴ Uusimman tutkimuksen osalta taas Jane Caudwellin toimittamassa kokoelmassa näkökulma brittiläiseen naisjalkapalloon taas on hyvin monipuolinen²⁵. Kansainvälisen jalkapalloliiton (FIFA) 100-vuotishistoriankirjoituksessa on omistettu yksi luku naisjalkapalloilulle²⁶.

Toistaiseksi kattavin esitys suomalaisen naisjalkapalloilun muutoksesta on Hanna Vehviläisen ja Hannu Itkosen teos ”Mimmiliigasta maailmalle – Tutkimus suomalaisen naisjalkapalloilun muutoksesta” (2009). Teoksessaan kirjoittajat hahmottavat suomalaisen naisjalkapalloilun historiaa neljä kautta. Ensimmäinen kausi ajoittuu pääosin 1970-luvulle, jolloin naisjalkapalloilu eteni alkuinnostuksen pelailusta organisoiduksi kilpaurheiluksi. Toisessa vaiheessa (1982–1991) naisjalkapalloilun voidaan katsoa vakiintuneen osaksi suomalaista urheiluorganisaatiota. Kolmas vaihe ajoittuu 1990-luvun vuosiin, jolloin Suomessa tapahtui laajamittainen tyttöjalkapalloilun nousu. Neljännessä vaiheessa eli 2000-luvun vuosina

jalkapalloilusta on tullut suosittu ja laajasti harrastettu tyttöjen ja naisten urheilulaji.²⁷ Lautelan ja Wallenin toimittamassa jalkapalloilun 100-vuotisjuhlakirjassa²⁸ naisten jalkapallosta kirjoittaa kansainvälisten yhteyksien osalta Maria Virolainen ja kotimaisen seuratoiminnan näkökulmasta Sari Tuunainen. Sen sijaan muutama vuosi aikaisemmin ilmestynyt ”Jalkapallon pikkujättiläinen”²⁹ uhraa naisten jalkapallopille vain yhden aukeaman.

Kansallisen sarjan valtakausi

Naisten jalkapalloilu käynnistyi virallisesti Suomessa vuonna 1971. Tuolloin järjestettyyn SM-turnauksen osallistui peräti 51 joukkuetta ja rekisteröityjä naispelaajiaakin oli tuolloin yli 1 000. Harrastus oli tuolloin leviittänyt suhteellisen tasaisesti maan eri osiin, joskin eniten joukkueita mestaruusturnaukseen ilmoittautui pääkaupunkiseudulta.³⁰ Ensimmäinen maaottelu pelattiin kaksi vuotta myöhemmin Ahvenanmaalla, jossa Ruotsin kanssa päädyttiin tasapeliin. Vuoden 2006 kesäkuun loppuun mennessä Suomen naiset olivat pelanneet 216 rekisteröityä A-maaottelua tai sellaiseksi rinnastettavaa. Maaotteluedustukset jakautuvat tärkeimpien seurojen osalta seuraavan taulukon mukaisesti.

Taulukko 1. Naisten A-maajoukkueen edustukset seuroittain 1973–2006.

Seura	maaottelu- edustuksia (n)	(%)
HJK	818	27.9
Ruotsalaisseurat	380	2.9
MPS	226	7.7
FC United	185	6.3
Ilves	174	5.9
Yhdysvaltalaisseurat	112	3.8
TPS	111	3.8
Kemin Into	100	3.4
Muut	830	28.3
Yhteensä	2936	100.0

Taulukon lähteet: Lautela & Wallen 2006; <http://www.dlc.fi/~esimonen/ladies/>.

Naismaajoukkueiden kokoonpanojen tarkastelu ja siihen perustava taulukko osoittavat selvästi, että pitkän aikavälin tarkastelussa ylivoimainen enemmistö naisten pelaajista on valikoitunut kotimaisista seuroista, erityisesti pääkaupunkiseudulta. Viimeksi mainitun isoja naisjalkapalloseuroja ovat olleet taulukossa mainittujen lisäksi muun muassa Kontulan Urheilijat, Puistolan Urheilija/ FC Puistola ja Herttoniemen Toverit. Muut naismaajoukkuepelaajakeskittymät ovat Tampereella, Keski-Pohjanmaalla, Turun seudulla sekä Savossa. Kiinnostavaa myös on, että ruotsalaisseurat löytyvät aivan maaotteluedustusten kärkipäästä. Etenkin Umeå IK on ollut tärkeä seura maajoukkuepelaajille, sillä edustuksia on kertynyt kaikista seuroista neljänneksi eniten eli yli neljä prosenttia. Ilmiötä selittää naisjalkapalloilun perinteisesti vahva asema läntisessä naapurissa sekä sen sarjojen korkea taso. Ruotsiin on toisin sanoen hakeutunut huippupelaajia muualtakin kuin Suomesta. Esimerkiksi vuoden 2007 naisten MM-lopputurnausjoukkueista Ruotsin lisäksi viidessä maassa (Brasilia, Tanska, Saksa, Nigeria, Norja) oli mukana länsinaapurin sarjoissa pelaavia.³¹ Toisaalta suomalaispelaajien runsaslukuinen siirtyminen naapurimaan sarjoihin on suhteellisen myöhäinen ilmiö. Tämä näkyy selvästi, kun tarkastelemme maajoukkoedustusten seurakohtaista jakautumista ajanjaksoittain.

Tarkastelumme ensimmäinen jakso ulottuu kansainvälisen kilpailutoiminnan alkamisesta vuoden 1982 loppuun saakka. Tuolloin mukaan mahtuvat Suomen naisten A-maajoukkueen kaikkien aikojen ensimmäiset EM-karsintaottelut. Tällä jaksolla naismaajoukkueen pelaajat valikoituivat miltei yksinomaan kotimaisista joukkueista. Kaikkiaan 32 maaottelussa kertyi yhteensä 415 maajoukkue-edustusta. Näistä kuitenkin vain 11 (2.6 %) kirjattiin ulkomaisissa seuroissa pelanneille. Mainittuna aikana maajoukkueessa oli vain kaksi pelaajaa, Hammarbytä edustanut Åsa Wennström ja Tukholman AIK:n Ulla Kaasinen, jotka tulivat kotimaan sarjojen ulkopuolelta. Heistäkin molemmat ehtivät nousta maajoukkueeseen jo pelatessaan Suomessa, Wennström ahvenanmaalaisessa IF-FK:ssa ja Kaasinen HJK:ssa. Viimeksi mainittu seura olikin ylivoimaisesti tärkein maajoukkuepelaajien tuottaja vuosien 1973 ja 1982 välisenä aikana, kuten seuraava taulukko kertoo. Kaasisen ja Wennströmin lisäksi Ruotsin sarjassa pelasi samoihin aikoihin Satu Pilkkikangas.³²

Taulukko 2. Naisten A-maajoukkue edustukset seuroittain 1973–1982.

Seura	N	%
HJK	107	25.8
TPS	73	17.6
Kemin Into	72	17.3
KPT/Koparit	36	8.7
Valtti	24	5.8
IF-FK	17	4.1
PK-37	10	2.4
Lahden Sampo	10	2.4
MP	10	2.4
Muut	56	13.5
Yhteensä	415	100,0

Lähde: Lautela & Wallen 2006, 418–419.

Suomen kolme naisjalkapallon keskusta olivat 1970-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa pääkaupunkiseutu, Turku ja Kemi. Myös Savoonaisten jalkapallo juurtui jo tässä vaiheessa vankasti, sillä noin joka kymmenes maajoukkue-edustus meni kuopiolaisten tai mikkeliäisten seurojen tiliin.³³ Hieman vajaa kolmannes pelaajista edusti maajoukkueessa pelaessaan helsinkiläisiä HJK:ta tai Puotinkylän Valttia. Lähempi tarkastelu paljastaa, että HJK tuotti tässä tarkasteltavalla jaksolla toistakymmentä maajoukkuepelaajaa, mutta sen sijaan Valtista korkeimmalle edustustasolle ylsi vain kaksi pelaajaa. Aikakauden kaksi muuta menestysseuraa eli TPS ja Kemin Into tuottivat myös lähes kymmenen pelaajaa maajoukkueen käyttöön. Kuvaavaa onkin, että vuosien 1974 ja 1982 välillä vain edellä mainitut neljä seuraa voittivat jalkapallon naisten Suomen mestaruuden.³⁴

Toisaalta 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa naisjalkapallossa on myös maajoukkuepelaajien valikoitumisen näkökulmasta nähtävissä pohjanrakentaminen ja organisoituminen³⁵. Tätä osoittaa se, että tuolloin yli kahdestakymmenestä suomalaisesta seurasta ylsi pelaaja maajoukkueeseen. Mukaan mahtuu useita myöhemmin lajin huipulta poistuneita seuroja, kuten esimerkiksi Lahden Sampo, Suolahden Urho, Ilves-Kissat tai Seinäjoen Mimmiliiga. Monille seuroille edustuksia kertyikin vain muutama, toisin sanoen yksi pelaaja ylsi maajoukkueeseen yhdessä tai kahdessa ottelussa. Kokonaisuutena arvioiden naispelaajien liikkuvuus oli vielä 1970-luvulla ja

seuraavan vuosikymmenen alussa varsin vähäistä jopa huippujen keskuudessa. Tavallista tuohon aikaan oli seuran vaihtaminen esimerkiksi pääkaupunkiseudulla. Sen sijaan muu siirtyminen oli vielä vaatimatonta.

Ulkomaisiin seuroihin siirtyminen oli kuten mainittua jopa poikkeuksellista. Niinpä vasta aivan tarkastelujakson lopulla, heinäkuussa 1981, nähtiin ensimmäisen kerran maajoukkuepaidassa ulkomaisessa seurassa pelannut pelaaja, Hammarbyn Åsa Wennström. Ruotsiin siirtyminen oli hänen kohdallaan luonteva ratkaisu, sillä ahvenanmaalaisella jalkapallolla on perinteisesti ollut tiivis kanssakäyminen yli Pohjanlahden. Lisäksi sopeutuminen länsinaapurin kulttuuriin oli pelaajan tausta huomioiden luontevaa. Seuraavana vuonna myös helsinkiläinen Ulla Kaasinen siirtyi Tukholman AIK:hon.³⁶ Naisjalkapalloilumme kansainvälistyminen oli siis vielä vaatimattomalla tasolla, mutta kuitenkin käynnistynyt.

Ruotsiin ja Yhdysvaltioihin

Naisten A-maaotteluissa esiintyneiden pelaajien seurojen tarkastelu paljastaa, että 1980- ja etenkin 1990-luvusta muodostui ensimmäinen käännekohta kansainvälistymisen näkökulmasta. Tämä ilmenee myös oheisesta taulukosta.

Taulukko 3. Naisten maajoukkueen edustukset seuroittain 1983–1999.

Seura	N	%
HJK	336	22.7
MPS	140	9.5
Ilves	133	8.9
KontU	98	6.3
PuiU/FC Puistola	89	6.0
HerTo	79	5.3
PPF	78	5.3
Ruotsalaisseurat	117	7.9
Yhdysvaltaisseurat	34	2.3
Muut	383	25.8
Yhteensä	1482	100.0

Lähde: Lautela & Wallen 2006, 418–431; <http://www.dlc.fi/~esimonen/ladies/>.

Tutkimustehtävämme kannalta tärkein havainto on, että ulkomaisia seuroja edustaneiden pelaajien suhteellinen osuus lisääntyi tällä jaksolla selvästi. Kaikkiaan noin joka kymmenes maajoukkuepaidan ylleen pukenut pelaaja edusti muuta kuin kotimaista seuraa. Suhteellisesti laskien heitä oli siis noin neljä kertaa enemmän kuin edellisellä kaudella. Toki selvä enemmistö naisten A-maajoukkuepelaajista tuli edelleen kotimaisista seuroista ja painokkaasti pääkaupunkiseudulta. Kokonaistarkastelu paljastaa, että yli 60 prosenttia 1980- ja 1990-luvuilla naisten maajoukkueessa pelanneista edusti valintahetkellä jotain pääkaupunkiseudun seuraa. Luku ei sinänsä ole yllättävä, sillä enimmillään vuosikymmenten vaihteen molemmin puolin naisten pääsarjassa pelasi peräti viisi pääkaupunkiseudun joukkuetta.³⁷ Toinen tärkeä huomio on huippunaispelaajien liikkuvuuden lisääntyminen ja myös sen suuntautuminen aikaisempaa enemmän kohti pääkaupunkiseutua. Niinpä monet maajoukkueuransa muualla aloittaneet siirtyivät myöhemmin pääkaupunkiseudun seuroihin. Tällaisia pelaajia olivat esimerkiksi Kemin Intoa edustanut Sirpa Järnfors ja Kuopiossa aloittanut Tuula Sundman (Okkola). Jalkapallon pelaamisella alkoi siis myös naisten puolella olla merkitystä tulevaisuuden suunnittelussa ainakin huippupelaajien osalta.

Kotimaisen pelaajaliikkuvuuden ohella myös ulkomaille siirtyminen alkoi yleistyä vähitellen 1980-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Ulkomailta pelaavien määrä kuitenkin vaihteli vielä melkoisesti vuosittain, eikä maajoukkueen rungon voi sanoa muodostuneen kotimaan sarjojen ulkopuolelta tulleista. Enimmillään naisten maajoukkueessa saattoi olla kolme, jopa neljä pelaajaa kotimaan sarjojen ulkopuolelta. Toisaalta maaotteluita pelattiin myös puhtaasti kotimaasta kerätyllä joukkueella. Tyypillisenä esimerkkinä voi pitää vaikkapa kesäkuussa 1991 Helsingissä pelattua maaottelua Neuvostoliittoa vastaan. Tuolloin kentällä käyneestä 14 pelaajasta kaksi pelasi Ruotsin pääsarjassa eli Marja Aaltonen (Djurgården) ja Soile Ojala (Hammarby), yksitoista edusti pääkaupunkiseudun seuroja (HJK, HerTo, KontU, HyPS) ja yksi muuta Suomea (Sanna Räsänen KMF Kuopio).

Vuosituhanen vaihdetta lähestyttäessä ulkomaisissa seuroissa pelaavien osuus maajoukkue-edustuksissa nousi vaikkakaan ei erityisen paljon. Tavallista kuitenkin alkoi olla, että miltei jokaisessa maaottelussa joku pelaajista edusti ulkomaista seuraa. Tähän vaikutti Ruotsin pääsarjan vetovoiman ohella se, että maajoukkuepelaajiamme siirtyi Yhdysvaltoihin.

Siellä heille tarjoutui tilaisuus opiskella ja pelata tasokkaissa yliopistosarjoissa. Yhdysvallathan voitti ensimmäisten naisten MM-lopputurnauksen 1991 ja uudelleen kahdeksan vuotta myöhemmin ja oli lisäksi mitalijoukkue myös kaikissa muissa kisoissa. Myös Ruotsi on saavuttanut kolme mitalia MM-lopputurnauksissa.³⁸ Ensimmäinen Yhdysvalloissa pelannut maajoukkuepelaaja oli Raila Maisonlahti. Hän edusti 1995 University NC Greensboro³⁹a. Samassa seurassa pelasi myöhemmin Kati Kantanen, kun taas Anne Mäkisen yliopistojoukkue oli University of Notre Dame, Minna Mustosen Franklin Pierce College ja Susanna Heikarin University of Portland.³⁹

Suomalainen naisjalkapallo siis kansainvälistyi 1980-luvulta lähtien maajoukkuepelaajien seura-analyysin perusteella. Toinen tärkeä ja edelliseen liittynyt elementti oli kansainvälisten pelien lisääntyminen. Tämä näkyy yhtäältä naisten maaotteluiden määrän kasvuna. Vielä 1980-luvun alussa pelattiin kolmesta viiteen maaotteluun vuosittain, mutta seuraavan vuosikymmenen alussa jo lähes kymmenkunta. Maaottelumäärän kasvuun vaikuttivat edellä mainittu EM-karsintojen alkaminen 1980-luvun alkupuolella sekä MM-lopputurnauksen karsintapelit vuoden 1997 lähtien. Lisäksi tyttöjen maaottelut alkoivat 1980-luvun lopulla, jolloin kansainvälisten pelien kokonaismäärä nousi kolminkertaiseksi vuosikymmenen alkuun verrattuna⁴⁰.

Kolmas kansainvälisten pelien määrää kasvattanut tekijä olivat naisten seurajoukkueiden kansainväliset turnaukset. Ensimmäiset epäviralliset turnaukset pelattiin jo 1970-luvulla, mutta vasta seuraavalla vuosikymmenellä pelaaminen säännöllistyi. Merkittävimpiä turnauksia olivat Ranskassa järjestetty kutsuturnaus sekä vuonna 1990 ensimmäistä kertaa pelattu Pohjoismaiden turnaus. Suomesta mainittuihin turnauksiin osallistui ainakin yksi joukkue, tavallisimmin hallitseva mestari. Sen sijaan maanosaliiton organisoiman mestaruusturnauksen aloittaminen viivästyi ja ensimmäinen järjestettiin vasta uuden vuosituhatosen alussa. Tuolloin oltiin jo ylipäätään siirtymässä pienen suvantovaiheen jälkeen naisjalkapalloilun kansainvälistymisen uuteen kauteen.⁴¹

Kaikkiaan voi sanoa suomalaisen naisjalkapalloilun kansainvälistyneen verkalleen, mutta varmasti 1980- ja 1990-luvuilla. Erilaisten kansainvälisten kontaktien määrä kasvoi naisten kilpailutoiminnan vilkastumisen myötä. Kansainväliset pelit tarjosivat hyvän näyteikkunan parhaille suomalaisille naispelaajille. Niinpä maajoukkueeseen yltäneitä pelaajia siirtyi tässä

käsitellyllä jaksolla aikaisempaa selvästi enemmän ulkomaisiin seuroihin Ruotsiin ja Yhdysvaltoihin. Molemmat mainitut maat olivat 1990-luvulla naisten jalkapalloilun huipulla, joten siirtyminen ulkomaille oli yksittäisen pelaajan kohdalla harppaus ylöspäin uralla.

Monen tason kansainvälistymistä

Uusi vuosituhat merkitsi naisten jalkapalloilulle monenlaisia muutoksia ja myös monen tason kansainvälistymistä. Viimeksi mainittuun liittyvät muutokset olivat osa yleisempiä kansainvälisiä trendejä, kuten esimerkiksi pelaajaliikkuvuuden voimakasta kasvua⁴². Ilmiön voi havaita selvästi myös tarkasteltaessa naisten A-maajoukkuepelaajien jakautumista seuroihin taulukossa 4.

Taulukko 4. Naisten maajoukkue-edustukset seuroittain 2000–2006.

Seura	N	%
HJK	340	32.7
FC United	153	14.7
Umeå IK	118	11.4
MPS	82	7.9
Linköpings FC	34	3.3
FC Honka	30	2.9
Ilves	28	2.7
Djurgården/Alvsö	38	2.7
Yhdysvaltalaiset seurat	73	7.0
Muut	153	14.7
Yhteensä	1039	100.0

Taulukon lähde: Lautela & Wallen 2006, 418–431.

Taulukosta ilmenee naisten kotimaisen sarjajalkapalloilun keskittyminen. Ilmiö alkoi jo 1980-luvulla, mutta uudella vuosituhanella se on aikaisempaa selvemmin nähtävissä. Niinpä maajoukkuepelaajat rekrytoituivat nimittäin entistä selvemmin muutamasta isosta ja naisten jalkapalloon panostaneesta seurasta eli HJK:sta, pietarsaarelaisesta FC Unitedista sekä helsinkiläisestä Malmin Palloseurasta. Näitä kolmea seuraa edusti yli

puolet tämän jakson aikana A-maajoukkueeseen yltäneistä kotimaassa pelanneista naisista. Pelaajavirta vei siis Suomessa koti isompia seuroja.

Toinen taulukosta ilmenevä kehityssuunta oli naisjalkapalloilumme kansainvälistymisen kasvu. 2000-luvun alkuvuosina nimittäin jo miltei kolmannes naisten maajoukkueessa esiintyneistä pelaajista edusti ulkomaista seuraa. Erityisen näkyväksi muodostui siirtyminen Ruotsin pääsarjan joukkueisiin. Niinpä kaikkiaan lähes viidennes naisten maajoukkuepelaajista edusti 2000-luvun tarkasteluvuosina läntisen naapurin seuroja, joista tärkein oli arvoturnauksissakin hyvin menestynyt Umeå IK. Muita suomalaisia maajoukkuepelaajia rekrytoineita seuroja olivat Linköpings FC, Djurdården/Alvsjö, Kopparberg/Göteborg sekä Malmö FF.

Myös naisten jalkapallon suurmaa Yhdysvaltojen rooli pelaajien rekrytoijana kasvoi uuden vuosituhannen alussa. Hieman alle kymmenesosa maajoukkuepelaajista edusti yhdysvaltalaisia seuroja. Huomionarvoista on, että pelaajia siirtyi sekä maan yliopistosarjojen joukkueisiin että myös pari vuotta toimineeseen ammattilaisliigaan. Viimeksi mainitussa esiintyivät suomalaisista Anne Mäkinen ja Minna Mustonen⁴³. Lisäksi monet maajoukkuepelaajamme kuluttivat talven Atlantin toisella puolella yliopistosarjoissa ja palasivat sitten edustamaan kotimaista seuraa pelikauden alkaessa keväällä. Esimerkiksi Katri Nokso-Koivisto pelasi keväällä 2006 Yhdysvalloissa Florida Atlantic Universityn joukkueessa, mutta edusti kotimaiden kauden alkaessa pietarsaarelaista FC Unitedia⁴⁴.

Kansainvälistymisestä tuli naisjalkapallon arkipäivää 2000-luvun ensimmäisinä vuosina jo pelkästään A-maajoukkueemme pelaajien seuroja tarkasteltaessa. Varsin tyypillisenä voi pitää kokoonpanoa, joka edusti Suomea historiallisessa ottelussa Manchesterissa kesäkuussa 2005. Tuolloin naisten maajoukkue nimittäin pelasi ensimmäisen ottelunsa arvokisoissa, EM-lopputurnauksessa. Kyseissä ottelussa kentällä esiintyi 13 pelaajaa, joista seitsemän tuli suomalaisista seuroista ja kuusi ulkomaisista. Kotimaisista seuroista edustettuina olivat FC United, HJK ja FC Honka sekä ulkomaisista Umeå IK, Djurgården/Alvsjö, Linköpings FC ja Kopparberg/Göteborg FC.

Selviytymistä arvokisojen lopputurnaukseen sekä edellä esitettyjä lukuja voi pitää osoituksena suomalaisen naisjalkapallon tason noususta. Menestyksen takia ei ole yllättävää, että aikaisempaa useampi suomalaispelaaja kelpasi ulkomaisten huippuseurajoukkueiden vahvuuteen.

Viimeksi mainittuun vaikutti olennaisesti naisten ja tyttöjen maaottelumäärien kasvaminen 1990-luvun parin kymmenen tasosta lähes kaksinkertaiseksi⁴⁵. Toinen tärkeä elementti oli naisten seurajoukkueiden EM-turnauksen käynnistyminen 2001. Myös se tarjosi suomalaispelaajille hyvän näyteikkunan eurooppalaisille kentille. Maajoukkue lähenteli eurooppalaista huippua ja se selviytyi jopa jatkoon alkulohkostaan 2005 ja tason nousua osoittaa myös selviytyminen jatkoon omissa EM-kisoissa 2009 sekä pääsy mukaan samaan turnaukseen neljä vuotta myöhemmin, vaikka tie tuolloin pysähtyikin alkulohkoon.⁴⁶ Vastapainona huippupelaajien ulkomaille suuntautuneelle virrälle kotimaisissa seurajoukkueissa tuli tilaa omille nuorille pelaajille. Lisäksi 2000-luvun alussa Suomeen saapuivat myös ensimmäiset ulkomaiset naispelaajat. Heidän määränsä pysyi toki pienenä, mutta se kertoi naisjalkapalloilun kansainvälistymisestä ja Suomen entistä tiiviimmistä kytkeytymisestä osaksi globaalia jalkapallojärjestelmää.⁴⁷

Pohdinta

Suomalaisen naisjalkapallon pelaajaliikkuvuus lisääntyi volyymiltaan ja muuttui sisällöltään olennaisesti tässä artikkelissa tarkasteluna aikana. Alkuvaiheissa 1970-luvulla ja osin vielä seuraavalla vuosikymmenelläkin pelaajien siirtymiset nimenomaan jalkapalloilullisen perustein olivat varsin harvinaisia ja laji kaikkiaan oli vielä harrastuksenomaista. Kilpailullisuuden lisääntyminen ja tason nousu vaikuttivat pelaajien liikkuvuuteen ensin kotimaassa, jossa etenkin maajoukkueetason pelaajien siirtyminen yleistyi vähitellen 1980-luvulla. Tuolloin ja etenkin seuraavalla vuosikymmenellä myös hakeutuminen ulkomaisiin seuroihin lisääntyi eli siirryttiin pelaajaliikkuvuuden osalta seuraavaan vaiheeseen. Ilmiöön vaikutti paitsi kotimaisen tason nousu, myös yleisemmin naisjalkapalloilun kansainvälistyminen. Viimeksi mainittu tarkoitti maa- ja seurajoukkuekilpailuiden vakiintumista ensin maanosien tasolla ja sitten maailmanlaajuisesti sekä toisaalta tyttöjen kansainvälisen kilpailutoiminnan laajentumista.

Kansainvälistyminen ja sen myötä tapahtunut pelaajaliikkuvuus on naisten jalkapallossa noudattanut jossain määrin samanlaisia linjoja kuin miesten puolella. Toki muutos on tapahtunut nopeammalla aikataululla

ja liikkuvuus on edelleen määrällisesti pienempää. Esimerkiksi pelkätään vuonna 2000 miesten jalkapallossa tapahtui lähes 1 500 kansainvälistä siirtoa ja nykypäivää kohti tultaessa määrä on edelleen kasvanut. Naisten jalkapallossa ei vielä vastaaviin lukuihin ylletä, vaikka siirtymisen volyymi on jatkuvasti kasvanut. Jalkapalloilijoiden liikkuvuutta tutkinut Matthew Taylor korostaa, ettei ”jalkapallosiirtolaisuus” ole suinkaan vain viime vuosikymmenten ilmiö, vaikka sen määrä onkin moninkertaistunut. Lisäksi hän huomauttaa, että ilmiö noudattelee monilta osin tavallisen muuttoliikkeen trendejä ja malleja.⁴⁸ Näin näyttää asia olevan myös naisjalkapalloilijoiden liikkuvuuden kohdalla, tarkasteltiinpa sitä kansainvälisesti tai suomalaisen aineiston varassa.

Naisjalkapalloilun parin viimeisen vuosikymmenen muutos on merkinnyt siis lajin globalisoitumista. Pelaajien lisääntynyt liikkuvuus ensin kotimaan kentillä ja sitten ulkomaiden seuroihin on ollut osaltaan synnyttänyt kansainvälistä jalkapallojärjestelmää, jossa on jo sangen samankaltaisia piirteitä kuin miesjalkapallossa. Naisjalkapalloilun kansainvälistyminen ja globalisoituminen ovat vaikuttaneet myös kansalliseen jalkapallo-organisaatioon. Globalisoituminen ulottuu tavallaan aina paikallistasolle. Näin synnytetään glokaaleja käytäntöjä, jollaisia on havaittavissa suomalaisenkin naisjalkapallon muutoksessa. Tällaisesta käy esimerkiksi kansallisen naisjalkapalloilun terävimmän kärjen keskittymistä muutamiin seuroihin. Näistä Suomen mittakaavassa suuremmista seuroista on tullut välietappeja pienemmistä kasvattajaseuroista lähteneille ja kohti kansainvälisiä kenttiä tähtääville pelaajille. Pienempien paikkakuntien seurojen kasvattajarooli puolestaan on entisestään korostunut. Kasvattajaseurojen tehtäväksi asettuu jalkapalloilun perustaitoihin sekä jalkapalloilulliseen elämäntyyliin sosiaalistaminen. Tiivistetysti siis kansainvälistymisen ja globalisaation myötä suomalaisten (huippu)naisjalkapalloilijoiden urapolut ovat kokeneet olennaisia muutoksia.

Suomalaisen huipputason naisjalkapalloilun ja etenkin maajoukkueen menestyksen ehdoksi on muodostunut suomalaispelaajien pääseminen kovatasoisiin kansainvälisiin sarjoihin. Kyseinen muutos on hyvin samantapainen myös muissa palloilulajeissa sekä miesten että naisten suhteen. Oletettavaa on, että pelaajien muuttoliike tulee entisestään kiihtymään ja toisaalta kansainvälinen kilpailu niin maa- kuin seurajoukkueetasolla kiristyy tukevaisuudessa. Niinpä maajoukkueen menestyminen kansainvälisissä arvoturnauksissa on jatkossa entistä isomman työn takana.

Lyhyt tarkastelumme naisjalkapalloilun muutoksesta virittää useita jatkotutkimusideoita. Kiinnostavaa olisi esimerkiksi tarkastella myös Suomeen suuntautunutta naispelaajien muuttoliikettä. Naisjalkapalloilun taloudellisten panosten lisääntyminen on myös kiinnostava selvityksen kohde samoin kuin kansainvälisille pelikentille suunnanneiden naispelaajien kokemukset. Haasteellista on myös lähteä selvittämään koko globalisoituvan naisjalkapallojärjestelmän lähiaikojen muutoksia ja tulevaisuuden näkymiä.

Lähteet

- Andersson, T. (2006). Naisten jalkapalloilun varhaisvaiheita Ruotsissa. Teoksessa Roiko-Jokela, H. & Sironen, E. (toim.) *Suomen Urheiluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2006*. Jyväskylä. 63–84.
- Archetti, E. (1998). *Masculinities*. Oxford: Berg.
- Beck, U. (1997). *Was ist Globalisierung?* Suhrkamp: Frankfurt am Main.
- Braudel, F. (1971). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. 2nd edition, London.
- Burke, P. *History and Social Theory*. Polity Press 1992.
- Carvalho, J., Silva, P., Novais, C., Carrapatoso, S. & Botelho-Gomes, P. (2011). The Bodies in Elderly Women – Body's Perceptions and Functionality of Elderly Women in an Exercise Program. In *A social perspective on sport, health and environment*. 7th European Association for Sociology of Sport Conference. Porto.
- Caudwell, J. (toim.) (2012). *Women's Football in the UK. Continuing with Gender Analysis*. Routledge.
- Eisenberg, C., Lanfanchi, P., Mason, T. & Wahl, A. (2004). Women, Youth and FIFA. Teoksessa Lanfanchi, P. (toim.) *100 years of football: The FIFA centennial book*. PronTERS Rento. 183–201.
- Giulianotti, R. & Robertson, R. (2004). The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the Serious Life. *British Journal of Sociology*. 55: 545-568.
- Giulianotti, R. & Robertson, R. (2009). *Globalization and Football*. London: Sage.
- Hjelm, J. (2004). *Amasoner på planen. Svensk damfotboll 1965–1980*. Boréa: Bokförlag.
- Hong, F. & Mangan, J.A. (2004). *Soccer, Women, Sexual Liberation. Kicking Off a New Era*. London: Frank Cass.

- Jönsson, Å. (2006). *Fotboll. Hur världens största sport växte fram*. Lund: Historiska Media.
- Itkonen, H. (2002). *Sport and Civil Society. Sociological Perspectives*. University of Joensuu. Publications of Karelian Institute. N:o 134. Joensuu.
- Itkonen, H. & Nevala, A. (2012). A popular game in Father Christmas Land. *Football in Finland. Soccer and Society* 13:4, 570–583.
- Kanerva et.al. (toim.) (2003). *Jalkapallon pikkujättiläinen*. WSOY.
- Keys, B.J. (2006). *Globalizing Sport. National Rivalry and International Community in the 1930s*. London: Harvard University Press.
- Laitinen, A. (1988). Naistutkimusprojekti liikuntatieteissä. Teoksessa Simonen, L. (toim.) *Naistutkimuksen ajankohtaisia ongelmia*. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja C 30, 103–113, 40–69.
- Lanfranchi, P. & Taylor, M. (2001). *Moving with ball: the migration of professional footballers*. Oxford: Berg.
- Lautela, Y. & Wallen, G. (toim.) (2007). *Rakas jalkapallo. Sata vuotta suomalaista jalkapalloa*. Teos.
- Mangan, J.A. (1998). *The Games Ethic and Imperialism*. London: Frank Cass.
- Markovits, A.S. & Rensman, L. (2010). *The Gaming World. How sport are reshaping global politics and culture*. Oxford: Princeton University Press.
- Marschik, M. (2003). *The Development of Women's Football in Austria*. Offside.
- Matteucci, I. (2014). Sport as a Cultural Model: Italian Women's Soccer over the Past Ten Years. In Gori, G. & Mangan, J.A. (eds.) *Sport and the Emancipation of European Women*. Oxon: Routledge. 151–171.
- Pfister, G. & Fasting, K. (2004). Geschlechterkonstruktionen auf dem Fussballplatz. In Jütting, D. (Hrsg.) *Die local-globale Fussballkultur – wissenschaftlich beobachtet*. Münster: Waxmann.
- Pinto, C., Carvalho, M.J. & Botelho-Gomes, P. (2011). Women (Sub) Representation in Directive Boards of Olympic Portuguese Federations. In *A social perspective on sport, health and environment*. 7th European Association for Sociology of Sport Conference. Porto.
- Pirinen, R. (1993). *Hymyn takana piilee voimanainen. Naisurheilijahahmojen representoimat naiseudet naistenlehdissä 1950-luvulta 1980-luvulle*. Jyväskylän yliopisto. Liikunnan sosiaalitieteiden laitos. Moniste.
- Pelak, C.F. (2006). Local-global process: linking globalization, democratization and the development of women's football in South Africa. *Afrika Spectrum*, Vol. 41 n:o 3, 371–392.
- Penn, R. (2013). Football, nationalism and globalization: A comparison of English and Italian football between 1930 and 201. *European Journal for Sport of Sociology*. Vol. 10, n:o 14, 345–364.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage.
- Scraton, S. (et.al.) (2008). *Women, Football and Europe: Histories, Equity and Experience*. Meyr & Meyr.
- Taylor, M. (2006). Global players? Football, Migration and Globalization, c. 1930–2000. *Historical Social Research*, Vol. 31, n:o 1, 7–30.

- Taylor, M. (2008). *The association game: a history of British football, 1863-2005*. Harlow: Pearson / Longman.
- Therborn, G. (2012). *Maailma. Aloittelijan opas*. Tampere: Vastapaino.
- Tolvhed, H. (2013). "... tendenser, som vi icke böra gå in för". Rikidrottsförbundet och frågan om kvinnors friidrott i Sverige 1925-1939. In *Svenska Idrottshistoriska Föreningens Årsskrift* 2013. Stockholm.
- Tuunainen, S. (2006). Naisjalkapallon seuratoiminta 1970-luvulta lähtien. Teoksessa Lautela & Wallen (toim) 2006, 235–253.
- Vehviläinen, H. & Itkonen, H. (2009). *Mimmiliigasta maailmalle. Tutkimus suomalaisen naisjalkapalloilun muutoksesta*. Joensuu: Ilias Oy.
- Viirolainen, M. (2006). *Suomalainen naisjalkapalloilu*. Teoksessa Lautela & Wallen (toim.) 2006, 227–234.
- Williams, J. (2007). *A Beautiful Game: International Perspectives on Women's Football*. Berg.
- Weigelt, Y & Kisato, K. (2006). Elegant and on the Offense – Women's Football in Europe. *Football Science* Vol. 3, 21–28.
- <http://www.fifa.com/tournaments/archive/womensworldcup/index.html> Kansainvälisen jalkapalloliitto FiFAn sivusto)
- www.palloliitto.fi (Suomen Palloliiton www.sivusto)
- <http://www.dlc.fi/~esimonen/ladies/> (nais- ja tyttöjalkapallo käsittelevä sivusto)

Viitteet

- 1 Beck 1997.
- 2 Therborn 2012
- 3 Katso Braudel 1949; Burke 1992,151–153.
- 4 Esimerkiksi Giulianotti & Robertson 2004 ja 2009.
- 5 Katso Itkonen & Nevala 2012.
- 6 Esimerkiksi Hong & Mangan 2004.
- 7 Esimerkiksi Lanfrachi & Taylor 2001; Taylor 2006.
- 8 Robertson 1992, 8.
- 9 Robertson 2004; Giulianotti & Robertson 2009.
- 10 Katso Itkonen 2002.
- 11 Jönsson 2006, 137.
- 12 Archetti 1998; Mangan 1998.
- 13 Keys 2006, 13-15.
- 14 Vehviläinen & Itkonen 2009.
- 15 Pfister & Fasting 2004, 137–139.

- 16 Markovits & Rensman 2010, 202–206
- 17 Pirinen 1993, 24.
- 18 Laitinen 1988, 103.
- 19 Katso Tolveheld 2013; Matteuchi 2014.
- 20 Katso Carvalho et al. 2011; Pinto et.al. 2011.
- 21 Andersson 2006, 63.
- 22 Hjelm 2004.
- 23 Hong & Mangan 2004.
- 24 Weigelt & Kanoh 2006; Pelak 2006; Marschik 2003; Williams 2007; Scarton et.al 2008.
- 25 Caudwell 2012.
- 26 Eisenberg et al. 2004.
- 27 Vehviläinen & Itkonen 2009.
- 28 Lautela & Wallen 2006.
- 29 Kanerva et.al. 2003.
- 30 Vehviläinen & Itkonen 2009, 44–49.
- 31 www.fifa.com/mm/document/affederation/technicaldevp/72/72/89/fwwc_china07_report_neu_081010.pdf.
- 32 Vehviläinen & Itkonen 2009, 118.
- 33 Vehviläinen & Itkonen 2009; Tuunainen 2006.
- 34 Tuunainen 2006, 240.
- 35 Vehviläinen & Itkonen 2009.
- 36 Lautela & Wallen 2006, 169–172 ja 418–419.
- 37 Tuunainen 2006.
- 38 <http://www.fifa.com/tournaments/archive/womensworldcup/index.html>.
- 39 Lautela & Wallen 2006, 423–426.
- 40 Vehviläinen & Itkonen 2009, 85.
- 41 Vehviläinen & Itkonen 2009, 86–87, 99–100; Tuunainen 2006, 251–252.
- 42 Lanfranchi & Taylor 2001.
- 43 Vehviläinen & Itkonen 2009, 117.
- 44 Lautela & Wallen 2006, 431.
- 45 Vehviläinen & Itkonen 2009, 114.
- 46 <http://www.palloliitto.fi/maajoukkueet/naiset/ohjelma-ja-tulokset>.
- 47 Vehviläinen & Itkonen 2009, 120.
- 48 Lanfranchi & Taylor 2001; Taylor 2006; katso myös Penn 2013.